

BAHTİYAR VAHAPZÂDE’NİN ŞİİRİ ÜZERİNE

About Poetry of Bahtiyar Vahapzade

Şerif AKTAŞ*

Özet

Bahtiyar Vahapzâde, XX. yüzyılın ikinci yarısında ve XXI. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkçesiyle edebî eser veren dikkate değer isimlerden biridir. Bahtiyar Bey, Azerbaycan insanının tarihî zaman içinde kazandığı kültürel mirası, millet seviyesine yükselmiş toplum hâlinde yaşamının getirdiği problemleri ve kültür zenginliğini, gelecek endişesini, modern şiir dili seviyesine yükselttiği Azerbaycan Türkçesine has söyleyişle dile getirmektedir. Bu yazıda sözü edilen özellikler, iki şiir çözümlenerek metinlerden hareketle gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bahtiyar Vahapzâde, Azerbaycan modern şiiri, Azerbaycan ulusal şiiri.

Abstract

Bahtiyar Vahapzade was an important poet who wrote poems in Azeri language in the second half of 20th century and the beginning of 21st century. Bahtiyar Bey depicts the cultural heritage of Azeri people, difficulties of socialization, worries about future of his nation with an authentic style of Azeri language. This article mentions about these properties by using two of his poems as examples.

Key Words: Bahtiyar Vahapzade, Azerbaijan, modern poetry, national poetry

Bahtiyar Bey’i, Atatürk Üniversitesi’nde asistan olduğum 1970’li yıllarda Yavuz Akpınar’ın Azerbaycan seyahatleri sonunda arkadaşlara anlattıklarıyla tanımaya başladım. Bu şâiri Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptığım 1990’lı yılların başlarında Nebi Hazri ile birlikte Erzurum’a davet ettim. Bu davette, o zamanın İLESAM başkanı Yahya Akengin’in rolü olduğunu söylemek gerekir. Onunla asıl yakınlığım, şiirlerinde kullandığı dilden kaynaklanmaktadır. “Gorhu”, “adını yaza bilmir”, “yoh men heçem”, “gurt olup yeyir bizi içimizden”, “Ne gözleyir vatan bizden”, “ürek donup ruh boğulur”, “biz ganırık” ve benzeri söz ve söz kalıpları, benim doğduğum, çocukluk ve ilk gençlik yıllarımda yaşadığım köyümün ve çevremın kelimeleriydi. O, benim çocukluk dilimin şiirini söylemekteydi. Yani o, yalnız Azerbaycan Türklerinin değil, benim doğduğum yerlerin, yani Doğu Anadolu’da yaşayan Türklerin de şairi idi. Türkçenin büyük şairlerinden biri olan Vahapzâde’nin yalnızca iki şiirini

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi. saktas@gazi.edu.tr

Şerif AKTAŞ

çözümleyerek ustalığının kimi yönlerini göstermek, kültür değerleri ve ülkesiyle ilgili bazı dikkat ve duyarlılıklarını da sezdirmek arzusundayım. Bu metnin taslağı, Bahtiyar Bey'in eşinin ve torunlarının da katıldığı bir toplantıda konuşmak üzere hazırlandı. Konuşma anında söylediklerimin tamamını hatırlayamadığımı da ifade etmek istiyorum. Çünkü konuşmanın daha güzel olduğunu sanıyorum. Sözü nü ettiğim metinlerden ilki “Menim Anam”, ikincisi “Gorhu”dur. Bu şiirleri, “Şiir Tahlili –Teori Uygulama-, Ank. 2009” adlı kitabımda teklif ettiğim tahlil tarzına bağlı kalarak değerlendireceğim.

MENİM ANAM

Savadsızdır.
Adını da yaza bilmir
Menim anam...
Ancag mene,
 Say öğretip,
 Ay öğretip, 1
 İl öğretip;
En vacibi:
 Dil öğredip
Menim anam...
Bu dil ile tanı mı şam
Hem sevinci,
Hem de gamı...
Bu dil ile yarat mı şam 2
Hem şi'rimi,
Hem nağmeme.
Yoh men heçem,
Men yalanam,
Kitap-kitap sözlerimin 3
Müellifi: Menim anam!..
 1968

Zihniyet:

Yukarıdaki şiirde “menim anam”, “savadsız”, “men heçem”, “men yalanam”, “kitap-kitap sözlerimin müellifi benim anam” söz ve sez gruplarının her türlü anlam ve ses değerini birlikte düşünerek metnin oluşmasına imkân veren zihniyeti söylemek mümkün. Bütün bu sözler birlikte, annenin yalnız çocuğu dünyaya getiren kişi olmasıyla değil; onun,

Bahtiyar Vahapzâde'nin Şiiri Üzerine

verdiği kültür değerleriyle de, çocuk için son derece önemli bir varlık olduğu gerçeğini ortaya koyar. Bu, insanın yetişmesinde anne ile temsil edilen yakın çevrenin rolü ve değerine, son derece önem veren bir anlayıştır. Bu anlayışı, Bahtiyar Bey'in ailesinden, yakın çevresinden, doğduğu ve yaşadığı yerlerden ve vatanından söz eden metinlerinde görmek ve izlemek mümkün. Sözü edilen metinlerde samimiyet ve coşku iç içedir. Şairin “ben”i, varlık âleminin merkezindedir. Bu modern dönem şairlerinin temel özelliklerinden biridir. “Ben”in kültür değerlerinin oluşmasında ve zenginleşmesinde, başta anne olmak üzere, yakın çevrenin rolü ve değerini öne çıkarmak için XX. yüzyılı beklemek gerekir. Yani yukarıdaki şiirin, sanatkârın, geleneksel kültürün doğal akışı içinde kendi beninden söz etmesine izin veren bir zevk ve anlayıştan hareketle yazıldığını söylemek yerinde olur. Bu akışı sağlayan ise annedir.

Böylece annelerin kültür taşıyıcılığı rolü ve değeri de vurgulanmaktadır. Üzerinde durulan zihniyet çevresinde “menim anam” sözlerinde ses ve söyleyişle bütünleşmiş samimiyet ayrıca dikkat çekmektedir. Böylece bireyin yetişmesinde annenin rolü ve değeri vurgulanmıştır. Bu metinde zihniyet ile tema birbirine son derece yakın görünmektedir. Bunun için zihniyet üzerinde dururken bireyin kendi kişiliğinin oluşmasına izin veren bir zevk ve anlayışı vurgulamak yerinde olur.

Yapı:

Metin üç birimden oluşmaktadır. İlk birim, başlangıçtan “Bu dil ile tanımışam” mısraına kadar sürer. Burada, annenin özellikleri ve çocuğuna kazandırdıkları birkaç kalem darbesi, daha yerinde bir ifadeyle gücünü doğal konuşmadan alan söyleyişle yoğun ve yalın olarak ifade edilir. İkinci birim, sözü edilen mısradan “yoh men heçem” söz gurubuna kadar sürer. Burada, “ben”in anneden öğrendikleriyle kendisini nasıl gerçekleştirdiği dikkatlere sunulur.

Son dört mısra da ayrı bir birimdir; “ben”, her şeyini annesine borçlu olduğunu söyler. Bu birimlerin yerlerini değiştirmek mümkün değildir. Onlar metindeki sıra ve düzen içinde birbirini tamamlar ve birlikte, her okunduğu zaman değişip zenginleşebilen bir anlam ve değer ifade ederler. Böyle metinlere organik metin demek yerinde olur. Organik şiirler, modern dönemde iltifat görmektedir. Bu yapıda yer alan her birim, söyleyiş ve sese yük olacak her türlü fazlalıktan kurtarılmış dil, duygu ve anlam kristalize hâle getirilmiştir. Bu ustalıktır. Okunurken doğal görünür, ancak bu terkibi böylesine düzenlemek emek, zaman ve ustalık ister.

Tema:

Bir metnin teması, yapıyı meydana getiren birimlerin anlam ve çağrışım değerlerinin ortak paydasıdır. Burada da birimlerin her birinde, ailede kazandırılan değerlerin insan kişiliğinin oluşmasındaki önemi ifade edilmiştir. Kültür alanını oluşturan bu değerlerin, kişinin çocukluk yıllarında, ailede kazandırıldığı dile getirilmiştir. Böylece annelerin, kültür değerlerini nesilden nesle aktarma işinde yükledikleri ve doğal olarak yerine getirdikleri yüce görev, şiiire özgü coşkuyla dile getirilmiştir. Böylece geleneksel kültürün sürekliliği, bu akışta annelerin rolü ve değeri şiiire özgü söyleyişle ifade edilmiştir. Bu husus, şairin birçok eserinde izlenmektedir. Onun şiiirlerinde ele alınan temel temalardan biri hayatın doğal akışı içinde kazanılması gereken kültürel devamlılıktır. Bahtiyar Vahabzade, kültür değerlerinin kazanılması ve sonraki nesillere aktarılması konusunu kişi olarak kendisini ve vatanını konu alan metinlerinde zevk ve heyecanla ele almaktadır.

Dil ve Anlatım:

Yukarıdaki şiiirde, Azerbaycan diyalektinin standart hâli esas alınmış; sözler, şiiire özgü ses ve söyleyişle metne yerleştirilmiştir. Burada, önceden belirlenmiş bir âhenk kalıbından söz etmek mümkün değil. Söylenmek istenilen husus kendi âhengini, sesini ve söyleyişini beraberinde getirmektedir. Öyle ki, şiiirin başlığı bile metne dâhildir. “Menim anam / Savadsızdır. / Adını da yaza bilmir? / Menim anam.” Burada hiçbir söz sanatına başvurulmamış, ama doğal söyleyişle çok şey ifade edilmiştir. İfadenin yan anlam değeri, ses ve söyleyişle sağlanmıştır. Vurgu ve söyleyiş, dil malzemesini şiiir olma seviyesine yükseltmiştir. Bu anlatıma ulaşmak hiç de kolay değildir. Aynı anlatım biçiminin metnin tamamına hâkim olduğu görülmektedir. Bu dille duygu hâlinin samimiyetle birleştirilmesi, dilin bilinenden farklı yeni bir değer kazanması demektir.

Âhenk:

Burada ses benzerlikleri, mısra örgüsü ve dil kuralları âhenk aracılığıyla düzenlenir. Âhenk, şiiiri söyleyen kişinin tavrında, söyleyişinde gizlidir. Kimdir söyleyen? Nasıl bir kişidir? Her okuyucu bu ve benzeri sorulara farklı cevaplar verebilir. Bahtiyar Bey, bu şiiir için zihninde ve gönlünde güngörmüş, zevk ve kültürü gelişmiş, hayat tecrübesiyle zenginleşmiş, kendi değerler dünyasına aklı ve gönlüyle bağlanmış bir kişi yaratmış ve sözü ona emanet etmiştir. Buna söyleyici demek yerinde olur. Zaten her şiiirde temaya, ses ve söyleyişe göre bir söyleyici yaratılır. Zaten duyulan ses şaire değil, bu söyleyiciye aittir. Burada sanki o, karşısındakilere kendisini anlatmakta, annesinin kendi dünyasındaki yeri ve değerini heyecanla dile getirmektedir. Böylece metin, hayatın akışı içine

Bahtiyar Vahapzâde'nin Şiiri Üzerine

yerleşmekte ve her dem canlılığını ve tazeliğini sürdürmektedir. Biz, konuşan bu kişinin sesinin alçalıp yükselmesini, nefes alışını, sözlerin dudaklarından dökülüşünü kendi nefsimizde duyar ve bu hâli kendimizce yaşarız. Bizden sonrakiler de, başkaları da benzer yaşantı hâlini kendilerince hissederler. İşte Bahtiyar Bey, doğal ortamda dil-duygu bütünlüğünü sağlayan ustalardan biridir. Böylesi metinler, her okunduğu zaman okuyucunun zevki, kültürü ve ruh hâline göre yeniden kurulur ve sessizce yeniden söylenirler. Böylece ebedîleşirler.

GORHU

- Men gorhuram, sen gorhursan, 1 Konu ortaya konulmakta
O da korhur, bu da gorhur,
Biz gorhuruk.
- Teze fikir beynimize gelen kimi 2 Nasıl
Tez korhuruk
- Başkgasından gorhduğumuz bes değilmiş 3 (Korkunun derecesi ve
Özümüzden biz gorhuruk! kimden korkulduğu)
- Gorhu,gorhu!
Bir gurd olup yeyir bizi içimizden, 4 (Korkunun birey ve toplumu
Ne gözleyir Vatan bizden? yok edişi)
İrade yoh,
Kişilik yoh,
Biz gorhuruk,
Biz susuruk
- Fikir ölür
Can sustalır
Ürek donub
Ruh boğulur.
- Gorhu bizimdilimizde kilit olur,
Beynimizde gıfil olur. 5 (Hâlin değerlendirilmesi)
Dert budur ki, bu derdi de,
Biz ganırık, biz bilirik.
- Gorha-gorha 6 (Korkunun her şey oluşu-
Özümüz de özümüzçün Hayatı kapsamı ve sonuç)
Biz gorhuya çevrilirik
1972

Zihniyet:

Yukarıdaki metinde, hemen her mısradaki korku sözüyle karşılaşılmaktadır. Böylece bu kelime, bir kişinin psikolojik hâlini değil, toplumun yaşama tarzını belirleyen sosyal bir durumu ifade etmektedir. Yani otoriter toplumlarda kişiyi ve sosyal hayatı kuşatan, yaşama tarzını bütün hâlinde belirleyen bir gerçeklikten söz edilmektedir. Metnin yazıldığı dönemde Azerbaycan'da hayatın her anını ve insanlar arası ilişkileri korku kelimesiyle ifade edilen hâlin belirlediği ve şekillendirdiği dile getirilmektedir. Toplumsal bir korkunun bütün kişilerde varlığını kuvvetle hissettirmesi ve yaşama tarzını şekillendirmesi, açık ve net bir söyleyişle dile getirilmiştir. Öyleyse dönemi karakterize eden, ona damgasını vuran bir anlayıştan söz edilmektedir. Bizim de zihniyet terimiyle ifade etmek istediğimiz husus, bundan başka bir şey değildir. Böylece metnin yazıldığı zaman dilimine hâkim kavram adalet, kanun hâkimiyeti gibi kelimelerle değil korku sözüyle dile getirilmekte ve bu söz, başta şiirin adı olmak üzere, metin içinde devamlı tekrar edilmektedir. Metinde korku, mekân ve zamanı kuşatan, insanın benliğini fetheden, her an her yerde yaşanan, farklı görünüş ve şekillerde ortaya çıkabilen ve her türlü üstün değeri yok eden bir kavram olarak verilmektedir. Bu, totaliter idare tarzlarının hayat ve insana bakış tarzını ve onları nasıl şekillendirdiğini dikkatlere sunan bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bahtiyar Bey, yaşadığı dönemi farklı yönleri ve görünüşleriyle anlatmasıyla da dikkati çekmektedir. Bu metin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği zamanında Azerbaycan'da hayata hâkim olan zihniyeti gözler önüne sermektedir. Zaten Bahtiyar Bey, yaşadığı dönem Azerbaycan'ını her hâli ve görünüşüyle şiirde ebedileştirmektedir. Yukarıdaki metne de bu dikkatle bakmak, Sovyet Dönemi Azerbaycan'ında sürdürülen yaşama tarzı hakkında önemli bir hususu tespitte imkân hazırlar. Bu dönemde, farklı adlar ve görünüşler altında korku hayata ve insana hâkimdir. Şiir, bu hâli yalnız kelimelerin anlamlarıyla değil, ses ve söyleyişle de dile getirmektedir. Yani metnin zihniyetiyle söz ve ses malzemesi kaynaşarak dönemi aksettiren bir sanat eserine vücut vermiştir.

Yapı:

Metin, altı birimden oluşmaktadır. Önce konu ortaya konulmakta, sonra sırasıyla nasıl ve kimlerden ne derecede korkulduğu belirtilmektedir. Sözü edilen korkunun birey ve toplumu nasıl tahrip ettiği dile getirilmekte, korku içinde yaşayan toplumun hâli veciz olarak ifade edildikten sonra, “Gorha-gorha / Özümüz de özümüzçün / Biz gorhuya çevrilirik” mısralarıyla sonuca ulaşılmaktadır. Her birimin hangi mısralardan oluştuğu metin üzerinde gösterilmiştir. Bu altı birim arasındaki ilişki, bir makale planını düşündürmektedir. Önce konu ortaya konulmuş, kademe kademe nasıl bir korku

Bahtiyar Vahapzâde'nin Şiiri Üzerine

olduğu ve derecesinden söz edilmiş, kişiler ve toplum üzerindeki tesirleri dil getirilerek bir sonuca ulaşılmıştır. Hiçbir mısra tesadüfen veya duygu coşkunuğuyla söylenmemiştir. Önce söylenecek husus belirlenmiş, şiir diliyle bu hususun nasıl dile getirileceği üzerinde düşünülmüş, bilgi ve zevk birikiminden yararlanarak birimler oluşturulmuştur. Bu husus modern ve organik şiirin vazgeçilmez özelliğidir. Yukarıdaki şiirin birimlerinin yerini değiştirmek, bir birimi görmemezlikten gelmek mümkün değildir. Metnin anlamı ve çağrışım değeri, bu şiirin mevcut hâliyle ses ve söyleyişinden ayrı düşünülemez. Söyleyişle ilgili özellikler ile birimleri arasındaki mantıkî ilişki ayrılmaz biçimde iç içe girerek metne vücut vermiştir. Böyle bir terkihi oluşturmak ustalık ister, şiirde dili kullanma becerisi ister. Bunlar da birden bire kazanılmaz zaman, emek, bilgi birikimi ister. Şüphesiz şiir zevkine ve birikimine ihtiyaç vardır. Ayrıca yukarıdaki metin gibi şiirlerde toplumla bütünleşme ve onun varlığında kendi kişiliğini idrak etmek gerekir. Görülüyor ki, böyle bir şiir yapısına ulaşmak bir anda gerçekleşmemektedir. Ses, söz, düşünce, toplum hayatı, kişisel duyarlılık ve topluma özgü hassasiyet dille kurulan bir terkipte iç içe girerek yeni ve farklı bir yapıya vücut verir. Yukarıda da söylendiği gibi bu yapı, iradî olarak kurulur ve işlenir.

Tema:

Yukarıdaki metinde her birimin bir anlamı vardır. Bunlar, metin içinde varlığı hissedilen bir kural aracılığıyla yeni ve farklı bir anlam değeri çevresinde birleşirler. Bu anlam değeri, metindeki bütün birimlerin ortak paydası durumundadır denilebilir. O, bazı metinlerde açıkça görülmeyebilir. Ancak, birimlerin varlık sebepleri sorgulandığında yapıyı meydana getiren unsurların merkezinde bu anlam değerinin bulunduğu görülür. İşte bu anlam değerinin en açık ve kısa ifadesi temadır. Yukarıdaki metnin teması, otoriter bir yönetim tarzının hâkim olduğu toplumda korkunun insanî ilişkileri şekillendiren aslı unsur olduğu gerçeğidir. Gorhu adlı şiirden hareketle aşağıdaki sorulara verilecek her türlü cevap, metnin teması üzerinde duygu ve düşünceleri belirtmeye hizmet eder:

- İnsan ne zaman korkar?

- Korku ile yaşamak nelere sebep olur?

- Bu metinde korkudan söz ederek neyin veya nelerin eksikliği hissettirilmişdir? Bu sorulara verilebilecek cevaplar arasında kişisel farklılıkların olması doğaldır. Ama bu cevapların hepsi korkuya dayanan yönetimlerin insanı canından bezdirdiği noktasında birleşir.

Dil ve Anlatım:

Korku (Gorhu) adlı metinde, günümüzde kullanılan Azerbaycan kültür dilinin esas alındığını söylemek bile gereksizdir. Ancak bu dil, konuşma diline has söyleyişten yararlanarak şiir dili hâline getirilmiştir demek hata olmaz. Çünkü dilbilgisi kurallarından çok ses ve söyleyiş kelimelerin bir araya gelmesine hizmet etmektedir. Bu hususu en iyi metnin ilk ve son birimi dikkatlere sunmaktadır. İlk birimi bir daha okuyalım “Men gorhurasan, sen gorhurasan, / O da korhur, bu da gorhur, / Biz gorhuruk.” İşte son birim: “Gorha-gorha / Özümüzde özümüzçün / Biz gorhuya çevrilirik.” Her türlü fazlalıktan arındırılmış ses ve söyleyişin kaynağı günümüz Azerbaycan diyalektinin konuşma dili olduğunu söylemeye bile ihtiyaç yoktur. Sözü edilen arındırma, söyleyişte olgunlaşmış şiiriyeti metne taşıma ve yerleştirme çabasıyla birlikte düşünülmelidir. Birçok büyük şiir ustası, bazı ruh hâllerini ve görünüşleri ifade için, geçmiş dönemlerde olgunlaşmış söz ve söyleyiş kalıplarını başarıyla kullanmıştır. Bizde Yahya Kemal başta olmak üzere, 1920 sonrasında saf şiir alanında eser veren Ahmet Hamdi, Necip Fazıl, Ziya Osman ve Cahit Sıtkı böyledir. Azerbaycan’da da Bahtiyar Bey, aynı dikkat ve duyarlılığı sürdüren şairlerden biridir. Bu şairlerde söz sanatları, çok defa doğal dilin imkânlarını zorlamaz, okuyucu onların sanat olduğunu bile hissetmez. Şu söz grupları bu dikkatle okunmalıdır: “taze fikir beynimize gelen gibi tez gorhuruk”, “özümüzden gorhuruk”, “(korku)Bir gurd olup yeyir bizi içimizden”, “Ne gözleyir vetan bizden”, “fikir ölür”, “ürek donup”, “ruh boğulur”, “korhu bizim dilimizde kilit olur.”

Bu söz sanatlarının ortak özellikleri içtenliktir, doğallıktır denilebilir. Zaten metnin ilk mısraından son mısraa kadar bu ruh hâli ses ve söze sinmiş durumdadır.

Âhenk:

Yukarıda ses ve söyleyişin farklı kelime ve birimleri birleşip kaynaştırarak şiire vücut verdiğini söyledik. Elbette her seviyedeki ses benzerliklerinden, vurgu ve tonlamalardan yararlanılmıştır. Bunları tek tek göstermek bize ve okuyucuya ne kazandırır, bilmem. Bunların tamamı, söyleyici dediğimiz bir insanın dikkati ve duyarlılığıyla gerçekleşmiştir. Şiirdeki âhenk, onun sesidir. Söyleyici, birey ve toplum seviyesinde yaşanan bu korkunun her türlü görünüşünü yakından bilen ve bunları iç dünyasında sahip olduğu kültür ve zevk birikimiyle yorumlayan isyana hazır bilge bir kişidir. Böyle bir insanın konuşma ve iç konuşmasında kullandığı ses ve söyleyiş tarzı, metnin âhengini oluşturur. Vurgu, tonlama, ses benzerlikleri, kelime seçimi ve cümle yapısı, bu kişinin ruh hâline göre şekil kazanmıştır.

Bahtiyar Vahapzâde'nin Şiiri Üzerine

İki şiirinden hareketle söylediklerimiz, Bahtiyar Bey'in XX. yüzyılda Azerbaycan Türkçesinin en dikkate değer şairlerinden biri olduğunu, onun kendisine has şiir söyleyişiyile ülkesinde sürdürülen hayatı ve kültür değerlerini ustalıklı dille getirdiğini ortaya koymaktadır.